

Marxistická sociologie se plně opírá o *dialektickou* metodu analýzy společností. Odmítá ty přístupy k sociální realitě, které uvažují o „sociálních systémech“ a jejich funkcích a strukturách *abstraktně* jako o „společnosti vůbec“. Soustřeďuje se na analýzu konkrétních, historicky vzniklých společností jako typů a forem sociálně ekonomických formací a hledá podstatné souvislosti, které především určují jejich historické rysy a specifický charakter. Současně zdůrazňuje *dynamické* hledisko, v jehož rámci je každá daná struktura jen momentem. Její správné poznání závisí proto na analýze změn a vývojových trendů. Cílem vědeckého poznání není jen popis, zjišťování stávajících forem, rysů, prvků a závislostí (natož potom jejich „zvěčňování“), ale odhalování hlubinných zákonitostí vedoucích ke změně, popření a *překonání* každého dosaženého stavu a vytváření podmínek pro aktivní a cílevědomé zásahy do společenského vývoje. Zdroj pohybu, vývoje a pokroku je v této koncepci spatřován v dialektických rozporech a konfliktech mezi společenskými třídami, skupinami, v střetávání objektivních a historicky se vytvářejících zájmů a cílů i subjektivních představ a požadavků atd.

Z uvedených důvodů marxistická sociologie odmítá jakékoli teorie, které chtějí chápat kapitalistické a socialistické společnosti *jen* jako nějaký projev téhož „sociálního systému“, jen jako odlišné, v mnohém jinak fungující, ale přece jen hlubinně spjaté formy nebo typy jediné „industriální společnosti“, jejíž společným a nejpodstatnějším znakem je proces industrializace, víceméně společná technologie, organizace práce atd. a nakonec i „konvergence“ v životních formách „kon-
zumních společností“, orientovaných na hromadnou výrobu a spotřebu hmotných statků.

Některé základní charakteristické rysy průmyslové výroby existují pochopitelně

v každé moderní společnosti. V oblasti výrobních sil proces industrializace mění celkovou strukturu výrobních sil, ruší předchozí dominanty zemědělské výroby a posouvá těžiště do mechanizované a zčásti automatizované výroby (velkovýroby). Tomu odpovídá nový typ dělby práce v měřítku celospolečenském i v rámci jednotlivých podniků. Vedle nových, specifických proporcí mezi primárním, sekundárním a terciárním sektorem, jež jsou projevem zcela nového typu dělby práce v horizontálním směru, dochází k podstatným změnám i ve směru vertikálním, tj. k novému rozčlenění pracovního procesu a rozdělení rolí v tomto procesu. K nové společenské a technologické dělbě práce se druzí významné změny ve skupinové a organizační struktuře společnosti. Spolu s partikulární uzavřeností jednotlivých oblastí dochází nevyhnutelně k prolomení dřívějších stratifikačních bariér, rozvinutá sociální mobilita se stává jedním z nejtýpčtějších průvodních jevů. Vzniká celá řada charakteristických profesí, počínajíc dělníky a končíc inženýry, technology a manažery, kteří přejímají roli prvořadě důležitosti v řízení ekonomických procesů. Vedle těchto a na ně navazujících dalších institucionalizovaných změn společenského systému vyvolává průmyslová výroba bezprostředně potřebu pronikavých změn i v kulturním systému společnosti. K nej-univerzalističtějšími hodnotám náleží nepochybně hodnota racionalizace, bez níž by se moderní průmysl nemohl rozvíjet. V souladu s tímto procesem se vyvíjejí další, nové hodnotové orientace. K nejobecnějšími z nich možno počítat i orientaci na změnu jako žádoucí hodnotu. Dále je to například hodnota pracovního výkonu, efektivnosti, která — formována v jiné, konkrétnější podobě jako racionalizace podnikového řízení nebo rentabilita podniku — má mimořádný význam pro rozvoj ekonomiky na základě moderního průmyslu. To vše proniká i do systému

osobnostního a ovlivňuje myšlení, citění a jednání lidí.

Pojem průmyslový komplex či průmyslový systém jako inherentní komponent soudobých vysoce diferencovaných společností je empiricky ověřitelný a má tudíž svou nespornou poznávací hodnotu. Avšak zdůrazňování tohoto pojmu na úkor jiných základních kategorií konkrétně historického poznání společenských struktur je neúnosným zjednodušením, vedoucím k mystifikaci reálného společenského pohybu. Takové postupy, k nimž tíhnou západní teoretikové industriální společnosti, jako jsou např. Rostow, Aron, Drucker, nejsou ovšem ničím jiným než technicistním redukcionismem. Musíme si být vědomi toho, že při zkoumání společenského systému jako celku jde o analýzu na mnohem vyšší úrovni abstrakce a obecnosti, a tedy i na mnohem nižší úrovni konkrétnosti, než při analýze postupující od výrobních sil a jejich bezprostředních účinků dále k ekonomickým, sociálně třídním, politickým, ideologickým a kulturním zprostředkováním. Konkrétní teoretický obraz soudobých společností může přirozeně vzejít jen ze syntézy *mnoha* dílčích abstraktních pohledů, kde zjištění průmyslové organizace výrobních sil je jen jedním z nich.

Průmyslový systém soudobých moderních společností zahrnuje procesy, které jsou vzhledem k typu vlastnictví výrobních prostředků a společenskotřídní politické moci relativně autonomní a nezávislé a bezprostředně vynucují určité směry změn obecné povahy. Bylo by však hrubou chybou přehlédnout, že cíl a vnitřní potřeby rozvoje průmyslového systému nikterak nemohou být nadřazeny cíli a potřebám společenského systému jakožto celku. Naopak, v tomto vztahu je průmyslový komplex jen *subsystémem* se zjevně *podřízenou* rolí. Je historickou skutečností, že právě ekonomický a politický subsystém, poutající k sobě lidskou aktivitu, mimořádně významnou jak co do svého rozsahu, tak i obsahu a významu, mají zvláštní důležitost pro vytyčování cílů daného společenského systému. Možnosti zpětného ovlivňování rozvoje průmyslového komplexu a usměrňování jeho vývoje s růstem významu vědy v životě soudobých společností neustále pronikavě vzrůstají.

Socialismus, k jehož determinantám podle Lenina náleží skutečnost, že konec konců předstihne kapitalismus ve společenské produktivitě práce, musí přirozeně z imanentních potřeb rozvoje průmyslového komplexu vycházet. Nelze však přehlédnout, že v podmínkách socialismu nemůže dynamika rozvoje materiálně technické a ekonomické základny nebýt bezprostředně závislá na *cílových funkcích* socialistického společenského systému, vyjadřovaných a formulovaných politikou, pro niž preferenční hodnotou je *celospolečenská* efektivita a celkový prospěch pracujících. Výrazem toho je celková — a v posledních letech zvlášť zřetelně se projevující — tendence přeměny pouhého ekonomického plánování, respektujícího ekonomický profit, v plánování sociální, pro které nejvyšší orientační hodnotou je profit sociální.

Buržoazní sociologie se ve svých analýzách historických společností vždy snažila vyzdvihnout podstatný rozdíl kapitalistické společnosti a společností feudálních, z hlediska „moderních“ (kapitalistických) společností „tradičních“. Socialistické společnosti by však chtěla zkoumat a měřit svými kategoriemi (například vztahy demokratické účasti ideologickými kategoriemi buržoazní demokracie apod.).

Je dobře známo, že „velcí teoretikové“ buržoazní sociologie předvídali nejprve brzký zánik „socialistického experimentu“, dokazovali, že socialistická společnost „nemůže fungovat“, že nesplňuje „funkcionální imperativy“ sociálních systémů apod. Vlastně teprve po druhé světové válce, kdy už nebylo možno přehlížet moc socialistického tábora a socialistické země se staly obtížným konkurentem kapitalismu a vzorem rozvoje zemím, musili buržoazní ideologové a teoretikové „sociálních systémů“ přejít k novým formám.

Dnes se snaží „analyzovat“ socialistické společnosti jako životaschopné a funkční systémy — ale přece jen „méně výkonné“ typy jedné a téže „průmyslové společnosti“, přičemž „výkonnost“ ztotožňují s úzkými kritérii čistě ekonomickými (kapitálového zisku) či technicistními (produktivita masové výroby zboží) či s kritérii „průměrné“ životní úrovně vyjádřené hmotnou spotřebou. Socialistické společnosti taková kritéria naprosto odmítají. Jejich sociální mechanismy a funkce, cíle

a hodnotové systémy jsou jiné. Považujeme-li socialistické společnosti za vyšší stupně společenského vývoje, než jsou i nejjvyšší společnosti kapitalistické, musíme k jejich analýze používat jiných koncepcí, než jaké vytvořila buržoazní sociologie, a musíme poměřovat a srovnávat rozdílné společenské systémy měřítky vyšší sociální organizace — a ne naopak. „Tradiční“ srovnávání by ve skutečnosti znamenalo podrobovat se předem buržoazním ideologickým východiskům a závěrům. Mohli bychom parafrázovat Marxův výrok, že chování člověka nepochopíme z pouhého studia chování opic, nýbrž naopak teprve studium chování člověka vrhá správné světlo na chování nižších organismů. Jinak se nám může stát, že apriorním, nekritickým převzetím koncepcí a schémat buržoazní sociologie — například právě koncepcí „stratifikace“ — vložíme předem do analýzy socialistické společnosti teoretické a metodologické postupy, které nás „povedou“ k „empirickým důkazům“, že socialistické společnosti jsou „velmi podobné“ kapitalistickým „formám industriální společnosti“, že jsou vlastně jen „socialistickou variantou“ industriální společnosti.

Soustředíme se především na ty rysy, které *odlišují* socialistické společnosti od kapitalistických a které také určují, že další vývoj půjde ve směru ještě větší *divergence* — na rozdíl od konvergence hlášané buržoazními ideology. Nejde nám jen o konfrontaci socialistické společenské struktury s kapitalistickou, ale v první řadě o to, aby marxističtí sociologové socialistických zemí vypracovali společné teoretické koncepty zkoumání sociální struktury socialistických společností a aby postupně založili rozsáhlý a hluboký srovnávací výzkum. Cíle tohoto výzkumu nejsou jen teoretické, ale i praktické — totiž vypracování materiálů, které by byly relevantní pro společenskou *praxi*, pro cílevědomou řízenou změnu sociální struktury v souladu s ideály socialismu a komunismu. Sama kritika buržoazní sociologie zůstane povrchní, nebude-li založena na pozitivních konceptech, které teprve mohou teoreticky ukázat rozdílnost sociálních systémů, struktury, fungování, cílů i vývoje obou typů společenských organizací.

Tím se dostáváme ke znaku, který po-

važujeme za nejcharakterističtější rys sociální struktury naší socialistické společnosti. Je to skutečnost, že její sociální struktura je utvářena *cílevědomě*, že je výsledkem *řízené změny*, plánované a prováděné komunistickou stranou. V tom se podstatně liší od sociální struktury kapitalistických zemí, která vzniká a mění se *živelně* především jako přímý nebo zprostředkovaný důsledek mechanismů soukromokapitalistického hospodářství, orientovaného na ekonomický zisk a preferujícího individuální a skupinové zájmy vládnoucích vrstev před zájmy masy pracujících.

To platí i za podmínek, kdy nejjvyšší kapitalistické státy začínají realizovat daleko větší zásahy *státu* do ekonomického a sociálního vývoje. Buržoazní stát, jehož politiku určují vládnoucí vrstvy kapitalistického systému, nemůže uskutečňovat zásahy, které by ve svém *celku* byly namířeny proti pozicím a zájmům vládnoucích vrstev, proti moci superkoncernů. Proto také pokusy o místní nebo oblastní či celospolečenské plánování nemohou přesáhnout základní rámec kapitalistického systému a jít proti tendencím kapitalistické ekonomiky. Plánovité zásahy se spíše snaží zabránit poruchám kapitalismu; nemohou je však odstranit, protože vyplývají z hlubinných konfliktních mechanismů.

Na druhé straně si ovšem nemůžeme představovat, že socialistické centrální plánování a řízení už *de facto* znamená, že celkový pohyb socialistické společnosti se děje *veskrze* plánovitě a cílevědomě. V důsledku nedostatků koncepcí a perspektivních plánů či působení faktorů, které bud' neznáme, nebo jsme se ještě nenaučili řídit, zůstává stále značné pole živelnosti, která může ve svých důsledcích posilovat rozpor mezi záměry a skutečností a nutí společnost k víceméně pragmatickým nebo „empirickým“ zásahům, které rozhodně nepředstavují žádoucí metodu řešení.

Zároveň vystupuje do popředí orientace socialistické společnosti na *dynamiku* sociálních vztahů. Vždyť struktura socialistické společnosti se utvářela jako *revoluční* přeměna společnosti kapitalistické a je považována spíše za průřez procesem změn směřujících ke komunistické sociální organizaci než za žádoucí či optimální sta-

bilizaci prvků, jejich vzájemných závislostí a interakcí.

Rízená změna znamená změnu k určitému cíli, který je dán marxistickou socialistickou ideologií a společenskou teorií a jejich hodnotovou i normativní strukturou. To spolu s vnitřními (historickými) a vnějšími (spolupráce a integrace socialistických zemí) podmínkami určuje volbu dílčích postupných cílů. V tomto ohledu je v socialistickém plánování a řízení ekonomika podřízena *politice* a ekonomické plánování je podřízeno plánování sociálnímu.

Proto podrobné vyjasnění cílových funkcí v každé etapě socialistického vývoje je nutnou podmínkou toho, aby nenarůstaly protiklady mezi *záměry* plánujících a *řídících center* a *realizací* těchto záměrů. Musíme předpokládat — vzhledem k řadě působících faktorů (tradice myšlení, kvalita řídicího aparátu, odpor některých skupin atd.) — že vždy budou vznikat rozpory a konflikty. Nejde o to zastírat je, ale o to včas je řešit.

Tato politika nemůže být jen záležitostí center. Realizují ji masy pracujících. Tím více vystupuje do popředí rozhodující úloha *dělnické třídy* jako vedoucí síly socialistické společnosti a *komunistické strany* jako její politické organizace a hlavního řídicího centra. Rízená změna sociální struktury je možná jen proto, že dělnická třída v čele s komunistickou stranou si osvojila marxistickou teorii a ideologii jako svůj vlastní nástroj *praktické* přeměny společnosti, praktické politiky, odvozuje z ní své záměry a mobilizuje k jejich splnění *všechny* své prostředky. Je možná jen proto, že dělnická třída a komunistická strana dobyly politickou moc a zlomily mocenský odpor protisocialistických sil. Koneckonců je ovšem možná i proto, že zájmy dělnické třídy a její záměry se historicky vcelku shodují s objektivními zájmy širokých vrstev pracujících. Realizace socialistických záměrů ve změnách sociální struktury přesvědčuje všechny skupiny obyvatelstva o této shodě zájmů a cílů, takže se postupně s nimi stále více identifikují.

Tento proces není možno vidět jako bezkonfliktní. Nedostatky a chyby v řízení mohou vyvolávat přechodné konflikty, objektivní i subjektivní faktory mohou vytvářet určité krizové situace (jaká například vznikla u nás v letech 1968–69). Zá-

kladní shoda zájmů neznamená také tožnost zájmů všech diferencovaných skupin obyvatelstva. Jde tedy vždy spíše o proces, který je mnohostranný a který zahrnuje jak momenty integrace, tak momenty diferenciací. Proto také je prvořadě důležitá kvalita celospolečenského řízení konfliktů (která předpokládá vědecké poznání společenských vztahů) a plánování dalšího vývoje.

Jasně stanovení cílových funkcí a žádoucí hodnotové struktury není relevantní jen pro centra plánování a řízení, ale i pro jednání a chování sociálních skupin a jednotlivců, protože ve své instrumentální i expresivní složce je (kromě danými parametry ekonomickými a politickými) bezprostředně ovlivňováno a určováno hodnotovou strukturou (nebo konfliktem hodnotových struktur). *Primárním* faktorem jsou ovšem v každém případě změny a zásahy *centrálního* řízení (komunistické strany, státního aparátu atd.) ve směru těchto změn.

Proto také sociální, ekonomická a kulturní *politika* center řízení (samozřejmě včetně historicky daných možností a limitů lidských a materiálních zdrojů) představuje základní „vstup“, z jehož analýzy můžeme přistupovat k analýze sociální struktury a jejích změn, srovnávat tuto politiku s teorií a ideologií, její záměry s realizací, studovat konflikty, které vznikaly a charakter jejich řešení. Na druhé straně můžeme zkoumat „*výstupy*“ procesů změn například analýzou životní úrovně a její diferenciací a analýzou *životního stylu*. Socialistický životní styl je hlavní cílovou funkcí. Zahrnuje v sobě vytvoření socialistických mezilidských vztahů, kulturní spotřeby materiálních a duchovních statků, harmonické jednoty člověka a jeho prostředí — s cílem mnohostranného a harmonického rozvoje lidské osobnosti.

* * *

Podstatné znaky, které odlišují socialistické společnosti od kapitalistických, plynou ze skutečnosti, že v průběhu socialistické revoluce a budování socialismu se *zcela zhroutila* tradiční sociální struktura typická pro kapitalistické společnosti, byly zlikvidovány její základy a v některých aspektech rychle a v jiných postupně se vytvářela *nová* sociální struktura. Vcelku se tato *převratná* změna odehrála

v historicky velmi *krátké* době — v průběhu života jedné generace. Taková celková změna je možná právě jen jako výsledek řízené změny.

V analýze „vstupů“ socialistické sociální struktury musí být „kostrou“ rozbor *třídní struktury* a jejích proměn. Přitom je třeba vidět, že třídní struktura sama je specifickým případem *sociální diferenciace*, která obecně postupuje různými směry a odlišuje rozmanité skupiny: v oblasti demografické např. skupiny věkové, rodiny různé velikosti apod.; z hlediska etnografického skupiny národnostní; podobné může diferenciace postupovat různým směrem a do různých stupňů z hledisek příjmů, vzdělání, způsobu života atd. atd. Tyto linie se pak mohou různým způsobem spojovat, křížit, posilovat nebo oslabovat v mnohonásobné strukturální vzorce. Celková charakteristika sociální diferenciace, zahrnující i formy *integrace* jednotlivých prvků v složitější struktury, je tak velmi složitým problémem a znovu se nám kladou otázky, které vzorce mají podstatný význam.

V nejvyspělejších kapitalistických společnostech došlo vlivem technického pokroku, masové výroby spotřebního zboží, tlakem odborových organizací atd. sice k značnému zvýšení průměrné životní úrovně pracujících, ale sociální vymoženosti jsou vcelku výsledkem boje pracujících *proti* moci vládnoucích sil společnosti. Charakteristické je, že se nezmenšily *podstatné*, ba propastné rozdíly mezi velkými skupinami populace co do vlastnictví, bohatství, příjmů, moci atd. *Sociální nerovnost* zůstala typickým znakem kapitalistických společností a odráží se v třídní struktuře i ve *stratifikaci*.

V jednotlivých vrstvách se vytvořily typické rozdíly v bydlení, společenských stycích, chování, aspiracích atd., prestižní a statusové rozdíly, do nichž vyúsťuje specifická diferenciace kapitalistického systému a jejichž základem jsou rozdíly bohatství a moci. Charakteristickou orientací je orientace na masový konzum materiálních statků, masa „středních vrstev“ se identifikuje s individualistickými a soukromovlastnickými ideály maloburžoazních životních způsobů. Z toho se vymykají víceméně jen „nejvyšší vrstvy“ příslušníků vládnoucích tříd, z nichž především se redukuje „mocenská elita“, a na druhé

straně „nejnižší vrstvy“ chudých, pro něž jsou i maloburžoazní „ideály“ nedosažitelné. Programy „boje proti chudobě“, které kapitalistické vlády čas od času vyhlašují, mají vždy charakter „sociální pomoci“ a ustupují před militaristickými požadavky nebo padají za oběť „protiinflačním opatřením“.

Smysl „stratifikačních“ koncepcí buržoazní sociologie je právě v problému *sociální nerovnosti*. Tyto koncepce na jedné straně odrážejí reálné protiklady „horních“, bohatých a mocných vrstev kapitalistické společnosti a „nižších“ či „dolních“ manipulovaných mas pracujících, na druhé straně tuto nerovnost posvěcují a obhajují, vydávají ji za „funkcionální“ *nezbytnost každého* společenského systému a snaží se dokázat, že bez ní by lidé nebyli „motivováni“ k pracovnímu výkonu! Bez frapantních sociálních nerovností by tradiční „stratifikační“ koncepce ztrácely smysl.

Argumentace buržoazních sociologů je věru podivná. Staví proti sobě *absolutní* rovnost a *neurčitou* nerovnost a dokazují, že „společnost“ by nemohla fungovat, kdyby existovala „rovnost“. Nikdo však nikdy nehájil prostou absolutní rovnost jedinců ve všem všudy ani jako ideál, ani jako realizovatelný stav. Ideologové komunistů si byli plně vědomi, že lidé nejsou a nemohou být „stejní“, že nemají a nebudou mít stejné potřeby. Jako ideál chápali rozvoj svobodné osobnosti, a ne tedy uniformního „jednotného člověka“!

V pojmu *sociální* rovnosti je zahrnuto něco jiného než dětinská „prostá“ rovnost, s níž straší ti, kteří chtějí hájit velké nerovnosti sociální. Když nerovnost, tak *jakou*? Jak velkou a v čem? „Musí“ být nerovnosti tak velké jako v kapitalistických společnostech, aby „společnost“ mohla fungovat? Anebo mohou být menší, méně podstatné, takže nevykrystalizují v typickou sociální nerovnost? O tom, že mohou, svědčí koneckonců nejlépe sama skutečnost socialistických zemí, které jistě „fungují“, a ne špatně. K pojmu „sociální rovnosti“ se ještě vrátíme.

Jen naivní člověk uvěří, že k pracovnímu výkonu, ke zvyšování kvalifikace a k získávání vyššího vzdělání musí být lidé *motivováni* právě velkými sociálními rozdíly, rozdíly v bohatství, příjmech, moci, privilegiích. Funkcionalisté „zapomí-

nají“, že k pracovnímu výkonu jsou lidé v kapitalistických společnostech spíše *donucováni* než „motivováni“, alespoň pokud jde o masu pracujících. Jsou k němu nuceni ekonomickým systémem a ekonomickými tlaky. Ve všeobecných poměrech maximalizace soukromého zisku je podnikatel nucen zvyšovat výkon všemi prostředky. Chce-li mít jedinec vyšší životní úroveň, musí podávat větší pracovní výkon, protože „společnost“ jinak jeho osud nezajímá; to je jeho „motivace“ k výkonu. Naproti tomu v socialistických společnostech existují skutečné systémy, které fungují na základě *jiných principů*, než je soukromokapitalistický zisk.

I sama potřeba práce, záliba v určité práci, práce jako prostředek sebevýrazu a uspokojení může být silným motivačním faktorem. V socialistických systémech k tomu přistupuje podstatná skutečnost, že zaměstnanecký vztah není vztahem vykořisťování. Část výsledků práce je řídicími orgány redistribuována v rámci mzdové politiky a vydávána na společenskou potřebu, která představuje značné položky. Dále musíme vzít v úvahu různé úlevy a preference pro obtížné nebo nebezpečné zaměstnání a celý soubor opatření sociální politiky, která alespoň do určité míry omezují tíhu těch prací, jež člověk pociťuje jako pouhou ekonomickou nezbytnost.

Sám *charakter práce* má vliv na motivační faktory a není nezbytné motivovat jedince k složitějším a kvalifikovanějším pracím značnými příjmovými rozdíly. Je například skutečností, že na vysoké školy lékařské, humanitní a technické se u nás hlásil vždy dostatek, ba nadbytek posluchačů, přestože příjmy vysokoškolských absolventů těchto oborů nebyly nijak podstatně vyšší (zvláště na počátku kariéry) než u některých nekvalifikovaných profesí, někdy byly dokonce nižší. Tvůrčí charakter práce, její rozmanitost a některé další rysy jsou samy o sobě hodnotou; naproti tomu z *humánního* hlediska je jen spravedlivé, aby ti, kdož vykonávají třeba jednoduchou nebo málo kvalifikovanou, ale obtížnou a namáhavou práci, nebyli navíc postihováni ještě podstatně nižší životní úrovní.

Do hry nadto vstupují mnohé další momenty, jako je *spoluúčast* na řízení a kontrole práce, vědomí cíle a *společenského prospěchu*, možnost *sebeuplatnění* zlepšo-

váním a vynalézáním atd. Otázka motivace jednotlivců k pracovnímu výkonu a ke zvyšování kvalifikace a vzdělání rozhodně není jednoduchou záležitostí, jak si to mnozí představují. Domnívat se, že prostým zvětšením mzdových rozdílů budeme jedince motivovat, je klamně. A to nemluvíme o dalších faktorech, které mohou diferenciacně působit: mnozí jedinci budou například preferovat zaměstnání s menším příjmem, ale v pěkném prostředí, blízko sídliště, s lepšími možnostmi bydlení apod. Pro socialistickou společnost nejsou pojmy „orientace na výkon“ a „výkonová společnost“ samy o sobě žádným ideálem a rozhodně nemusíme být nadšeni myšlenkou, že lidé by měli podávat největší pracovní výkony, aby hromadili peníze pro sebe a větší zisky pro vlastníky. Jen ve společnosti, kde se vše měří penězi, je člověk hodnocen podle toho, „kolik si vydělá“, a ne podle toho, jaký je — podle své celkové osobnosti, svých mimopracovních činností, zásluh, lidských vlastností.

To neznamená, že bychom mohli sféru práce podceňovat. Člověk stále ještě tráví podstatnou část svého života prací a nalézá v ní v té či oné míře seberealizaci — ale také momenty „nutnosti“, nedobrovolné „nezbytnosti“. Práce je zdrojem společenských hodnot a základem sociální a kulturní politiky. Proto socialistický systém vyžaduje racionální organizaci práce, maximální hospodárnost a soulad mezi materiálními odměnami a skutečně vykonanou prací. Vývoj socialismu má své etapy, které závisí na ekonomických i mimoekonomických zdrojích a nemohou být voluntaristicky „přeskakovány“ bez závažných poruch. Musíme jasně vidět, že každý stav společnosti má své *negativní* stránky; ani socialismus nebudeme chápat jako utopickou „ideální společnost“, v níž je vše dokonalé. Konkrétně vzato, poměrně velice rychlý postup k sociální rovnosti vedl i k různým momentům, které brzdi budování vyspělého socialismu: leckde se projevilo uvolnění pracovní morálky, dezorganizace, lajdáctví, neadekvátní odměňování práce, nepořádky apod. Ukazuje se, že tyto negativní jevy vyplývají i z nedostatků mzdové politiky, která se plně neřídí obecně přijatými zásadami odměňování práce a je v mnohém nepružná a byrokratická. I když jde o věci převážnou

měrou ekonomické, je výzkum sociálních faktorů a důsledků takových jevů důležitým průběžným úkolem zvláště sociologie práce a sociologie řízení.

Musíme brát také dostatečně v úvahu realitu *třídně rozděleného* světa, která nutí i socialistické země k tomu, aby vynakládaly velké zdroje na svou obranyschopnost a na její účinnost. Z tohoto hlediska musíme vysoce ocenit zásluhy Sovětského svazu, který tím, že v podstatě přejímá tíhu obrovských nákladů na moderní vojenské prostředky, umožňuje ostatním socialistickým zemím vynakládat relativně více prostředků na sociální a kulturní politiku. S tím souvisí například i řada momentů, které se bezprostředně dotýkají odměňování práce: je zřejmé, že země, které musí nést „špičku“ technického pokroku, musí jej podporovat i vyšším odměňováním vědců, vynálezců, manažerů atd.

V kapitalistické společnosti je pravidlem, že čím vyšší kvalifikace, čím větší složitost vykonávané práce a čím vyšší vzdělání, tím vyšší nebo podstatně vyšší jsou i odměny za práci. Odměny za práci jsou jedním ze zdrojů *bohatství*, zvláště v případech nejlépe placených profesí (soukromých lékařů, špičkových inženýrů a vědců, manažerů, svobodných podnikatelů apod.), kde mnohonásobně převyšují průměrné platy pracujících. Nejsou však jediným a *největším* zdrojem bohatství: tím je vlastnictví nebo spoluvlastnictví podniků, bank atp. a zděděný majetek. Teprve zde se objevují nejpříkrřejší rozdíly.

Pro ilustraci uvedme některé údaje o rozdělení příjmů a majetku v NSR. Tak například nejmenší sociologická skupina (3 000 000 samostatně výdělečně činných) vlastní 70 % soukromého jmění; z 641 miliard marek neněžního a věcného kapitálu, bytového majetku apod. jim připadá téměř 450 miliard marek. Naproti tomu sedmkrát větší skupina zaměstnanců vlastní jen 165 miliard marek. Vezmeme-li vývoj čistého příjmu na hlavu, ukazuje se, že rozdíly vzrůstají: v roce 1950 byl u skupiny podnikatelů a samostatných povolání 3030 M proti 2544 M u skupiny zaměstnanců, ale v roce 1967 už to byl poměr 15 106 M : 8388 M. V roce 1956 činil procentuální podíl na soukromém jmění u podnikatelů a samostatných povolání 53,5 %, u zaměstnanců 40,5 %, u rentiérů a penzistů 6,0 %;

v roce 1967 72 %, 23,9 % a 3,6 %. 2380 podnikatelů a vlastníků kapitálu mělo v roce 1965 průměrný měsíční příjem 190 000 M, přičemž jedna třetina námezdně pracujících a zaměstnanců vydělávala nanejvýš 500 M měsíčně. Obchodní domy platily v roce 1967 svým členům představenstva měsíčně průměrně 45 304 M, přičemž průměrný měsíční plat zaměstnanců těchto domů byl 1014 M. V roce 1966 zdaňovalo 15 247 občanů v NSR jmění přesahující 1 000 000 M. 34 nejbohatších občanů mělo ze svého jmění roční příjem přesahující 10 000 000 M. Tato skupina hlásila v roce 1965 celkový příjem 680 000 000 M, tj. dvakrát více než 29 000 dělníků a zaměstnanců Thyssenovy huti v Duisburgu. Téměř polovina všech západoněmeckých domácností nemohla do roku 1961 dát ze svých příjmů stranou ani 2000 M (což představuje výlohy na pohřeb); asi 3 000 000 rodin s téměř 9 000 000 příslušníky nemá prakticky víc než základní domácí potřeby a ošacení. K „smetance“ patří 305 000 rodin (tj. 1,7 domácností), jimž patří 35 % všeho soukromého majetku a asi 70 % výrobních prostředků. Shromáždily čtyřikrát více majetku než všech 13 000 000 dělníků dohromady! Profesor Bruno Gleitze (do roku 1968 šéf vědeckého hospodářského institutu odborů) označil tento stav společnosti za „sociálně patologický“.

V roce 1955 se vyjádřil Paul Jostick, tehdejší prezident Zemského statistického úřadu v Bádensku-Württembersku, že rozdělení majetku v NSR může být označeno *jako skandální* (podle údajů stati *Paradies der Reichen*, Spiegel 1969/31).

Je pravidlem, že čím větší je majetek, bohatství a ekonomická moc, tím větší je moc politická a formální i neformální *privilegia*. Mezi členy této rovnice „bohatství = moc = privilegia“ mohou být různé zprostředkující články, například moc nemusí být vykonávána bezprostředně příslušníky vrstvy majetných.

Pokud však trvá kapitalistický systém, jsou představitelé státu a vlády odkázáni na podporu ekonomické moci a nemohou rozhodovat proti ní.

V socialistické společnosti tyto vztahy *neplatí*. Neplatí, že ten, kdo má více (ať už zdrojem jeho majetku je vyšší příjem, dědictví nebo nelegální činnost), má také více politické moci. Neplatí ani opak, totiž, že ten, kdo má více politické moci, má

větší majetek a bohatství. Neplatí ani to, že kdo má vyšší vzdělání, má větší majetek a větší moc; naopak, vidíme, že mnozí příslušníci dělnické třídy, kteří například nemají vysokoškolské vzdělání, mají vyšší příjmy, nebo mají nižší příjmy, ale „větší politickou moc“. V tomto smyslu je socialistický stát dělnickým státem pracujících a *svazky faktorů sociální nerovnosti*, které působily za kapitalismu, se zhroutily. Sam pojem „politické moci“ se podstatně *proměnil*, podobně jako se proměnila kapitalistická distribuce odměn za práci, řízená tržními mechanismy, v socialistickou mzdovou a sociální politiku. *Společenské postavení* jednotlivců, skupin a tříd a jejich životní úroveň nejsou už určovány jen charakterem práce, odměnou za práci nebo vlastnictvím.

A není ani žádoucí, aby tomu tak bylo. Vždyť například výběr povolání, vzdělání atd. je ovlivňován mnoha faktory, z nichž některé jsou mimo dosah jednotlivce. V kapitalistické společnosti je sice hlášána „rovnost příležitostí“, ale už samy náklady na vzdělání a studium působí ve směru preference příslušníků majetných vrstev, jak nakonec jasně prokazují statistické údaje. Některá učiliště mají dokonce vyhraněně „elitní“ charakter. V jistém smyslu můžeme říci, že bohatší nejsou bohatí proto, že by měli více nadání a podávali vyšší výkony (to je pouhá ideologická slupka), ale protože pocházejí z majetnějších rodin a jejich kariéra je v mnoha směrech „předurčena“. Ani v socialistických společnostech, kde se vzdělávání a kvalifikace otevřely příslušníkům dělnických povolání, není prostá „rovnost příležitostí“: jsou tu rozdíly nadání, houževnatosti, sklonů, tradic, vlivů rodinného prostředí apod. A nadto je přece jasné, že ještě dlouhou dobu bude nutné, aby velké skupiny lidí vykonávaly *málo kvalifikovanou manuální práci*. Mají být proto diskriminovány co do společenského postavení a životní úrovně? Mají tvořit „dolní vrstvy“ společnosti? Překonávání *sociálních rozdílů* mezi třídami a skupinami, směřujícími k dosažení *sociální rovnosti* pracujících, je složitý proces, který v sobě zahrnuje *přerozdělení* společenského bohatství a vznik forem zespolečenštěného vlastnictví, novou *mzdovou* politiku, růst výdajů na *společenskou* spotřebu a velkorysé sociální *zabezpečení* včetně rovné bezplatné nemocenské péče.

To spolu s prudkým rozvojem průmyslové základny a kolektivizací zemědělství způsobuje, že poměrně vysoká životní úroveň je značně *rovnoměrně* rozdělena mezi všechny skupiny pracujících a že mezi nimi neexistují *příkré* rozdíly sociálního postavení.

Svědčí o tom růst životní úrovně v již stabilizovaném socialistickém státě v desetiletí 1961–1970. Všem pracujícím jsou široce přístupné základní životní potřeby včetně předmětů dlouhodobého užívání. „Zdemokratizovalo“ se bydlení: charakter bydlení není určován „statusovými“ charakteristikami pracujících, příjmem, povoláním, mocí atd., nýbrž jinými faktory (ekologickými apod.). Široce se otevřel přístup ke vzdělání a kvalifikaci všem pracujícím a institucionálně se zabezpečilo ulehčení přístupu ke vzdělání dělníkům a rolníkům a jejich dětem. Stejně tak se „demokratizovaly“ formy rekreace, zvláště rozsáhlou sítí zotavoven ROH apod. Rozsáhlý a mnohostranný proces uvolnil příslušníkům dělnictva, rolnictva a pracující inteligence masově cestu do orgánů lidové správy, počínaje místními orgány a konče orgány nejvyššími (parlament, vláda).

Existují pochopitelně *rozdíly* například v příjmech, vybavení domácností, ale jsou *relativně malé*. Vezmeme-li například příjmy pracujících v průmyslu, pak vidíme zhruba tento poměr: Přisoudíme-li průměrnému příjmu dělníků index 1, budou činit průměrné příjmy inženýrsko-technických pracovníků asi 1,3 a administrativních pracovníků (úředníků) asi 0,8. Srovnání celoživotních výdělků pracovníků s vysokoškolským vzděláním s celoživotními výdělky manuálně pracujících ukazuje rozdíly nepříliš podstatné. Je skutečností, že z odměn za práci nemohou u nás vznikat *velké* rozdíly v postavení a životní úrovni jednotlivců. Ověří se to i v trvalém konstatování mzdové „nivelezace“.

Mluví se dokonce o potřebě „denivelizace“, aby bylo možno lépe uplatnit zásadu odměny podle množství a kvality práce. Je ovšem v první řadě úkolem ekonomů analyzovat, jak hluboká tato „nivelezace“ je a o co větší rozpětí (a kde a jakým způsobem) by mohlo nebo mělo být. Už jsme upozornili na to, že neexistuje jednoduchá přímá souvislost mezi „denivelizací“ a motivací k pracovnímu výkonu a k vyšší kvalifikaci. Vývoj naší socialistické společnosti

v žádném případě nedovoluje, aby se nastoupila cesta vytváření velkých rozdílů. Nakonec by stejně musily být složité vyrovnávány sociální politikou.

Skupiny pracujících, jednotlivci a jejich rodiny — v různých směrech *diferencované* — nejsou v naší společnosti *diferencovány* tak, že by tvořily známou „statusovou hierarchii“ kapitalistických společností, nějaké sourodé „horní“ a „dolní“ *vrstvy stratifikační struktury*. Ve vzájemném postavení a chování příslušníků jednotlivých tříd a společenských skupin ani v jejich způsobu života nejsou význačné *sociální přehrady*.

Domníváme se, že u nás je dosahováno *reálné* sociální rovnosti, která zdaleka přesahuje formální „rovnost příležitostí“. Vytváří se tedy situace, která znamená kvalitativně novou úroveň společenské organizace a poskytuje předpoklady k řešení úkolů vyspělé socialistické společnosti a spojovacích článků ke společnosti komunistické.

Vraťme se ještě k pojmu „*sociální rovnosti*“. Je známo, že požadavek rovnosti byl v té či oné formě zahrnut v každé socialistické nebo komunistické ideologii. Je pochopitelně zahrnut i v marxistické teorii vědeckého socialismu a komunismu. Na rozdíl od mnohých utopistických představ počítá marxistická teorie s *reálným* a *postupným* uskutečňováním rovnosti lidí ve společnosti a nevidí ji jako pouhou „rovnost příležitostí“, která patří do arzenálu ideologů buržoazní demokracie. Reálně dosažitelný cíl *komunistické* společnosti shrnul klasikové marxismu v zásadu „Každý pracuje“ a „Každý podle svých možností a každému podle jeho potřeb“. Už v této zásadě je zahrnuta myšlenka rozdílů: v žádné společnosti každý nemůže a nebude moci podávat stejný pracovní výkon, nebude odvádět práci stejně kvalifikovanou, stejně složitou apod. A na druhé straně potřeby lidí nebudou nikdy stejné.

Ani v socialismu, ani v „cílovém stavu“ — komunismu — nejde tedy o jednostrannou absolutní rovnost metafyzickou, nýbrž o *dialekticky* chápanou rovnost v rozdílech, takovou, kde by rozdíly nepřekonávaly „totožnost“ natolik, aby se převracely v rozdílnost podstatnou — je-li nám dovoleno mluvit filosoficky. Klasikové marxismu také ukazovali, že takové rovnosti nemůže být dosaženo naráz, protože mezi kapitalismem a komunismem je víceméně

delší období přechodu, které můžeme chápat jako budování socialistické společnosti. A v tomto období, kdy se teprve bude formovat socialistický životní styl, nebudou plně působit nové faktory a nové motivace a samy principy odměňování budou ještě nutně *diferencovány* podle množství, kvality a složitosti práce. Ale rozdíly, které budou na základě toho vznikat, nemohou být rozdíly „panství“, společenského „postavení“ nebo rozdíly „chudých“ a „bohatých“; z tohoto hlediska to budou rozdíly nepodstatné.

Pro tuto „rovnost v rozdílnostech“ razíme právě termín „*sociální rovnost*“ a odlišujeme ji od rozdílností a nerovností, které mají jen individuální dosah. Můžeme a musíme zjišťovat, v kterých směrech a do jakého stupně trvají nebo se rozvíjejí, abychom je mohli řešit a nepřipustili, aby narůstaly v protiklady.

Protože se domníváme, že charakteristickým znakem socialistické sociální struktury je sociální rovnost, domníváme se, že tradiční koncepce *stratifikace* je nepoužitelná.

Bylo by jistě zcela scestné vyvozovat ze skutečnosti, že dělnická třída je *vedoucí* složkou společnosti, závěr, že je zároveň „horní *vrstvou*“. Ale stejně tak by zkreslovalo skutečnost, kdybychom ze zjištění, že v jisté době například odborní zaměstnanci (intelligence) tvořili větší procento vlastníků aut nebo že měli poněkud vyšší příjmy, dělali závěr, že oni jsou de facto „horní *vrstvou*“. Domníváme se, že předmětem studia socialistické sociální struktury není tzv. „socialistická stratifikace“, nýbrž třídní struktura a *skupinová struktura*, skupinová diferenciaci v relevantních aspektech charakteristických pro socialistickou společnost.

Závěrem poznamenejme, že je ovšem možné uvažovat o použití pojmu „*stratifikace*“ v *jiném* smyslu, než jak se v sociologii tradičně ustavil. Taková odlišná koncepce by musila být vypracována se zřetelem na odlišnost socialistické společenské organizace.

Резюме

Гоушка И.: К вопросу о подходах марксистской социологии к анализу социалистической структуры

Марксистская социология отвергает всякие теории, которые стремятся понимать капиталистическое и социалистическое общество

только как проявление одной и той же «социальной системы», только как отличающиеся, во многих отношениях по-другому функционирующие, но все же глубоко в своей основе связанные формы или типы единого «индустриального общества». Промышленная система современных обществ новой эпохи охватывает, конечно, процессы, которые по своему отношению к типу собственности на средства производства и к общественно-классовой власти являются относительно автономными и независимыми, и непосредственно требуют известные изменения общего характера. Однако, было бы грубой ошибкой, если при этом упускать из виду, что цель и внутренние нужды развития промышленной системы никак не могут быть поставлены выше цели и нужд общественной системы как целого. Наоборот, в этих отношениях промышленный комплекс является только подсистемой, функционирующей в явно подчиненной роли.

В условиях социализма динамика развития материально-технического и экономического базиса непосредственно зависит от целенаправленных функций социалистической общественной системы, выражаемых политикой, для которой преференционной ценностью является всеобщественная эффективность и общая польза трудящихся. Выражением этого является социальное планирование, для которого самой высокой ориентировочной ценностью является социальная польза. Действительность, что социальная структура формируется целенаправленно, что она является результатом управления изменениями, планированными и проводимыми коммунистической партией, является наиболее характерной чертой социальной структуры нашего социалистического общества.

В анализе «входов» социалистической социальной структуры «скелетом» должен быть анализ классовой структуры и ее изменений. Притом надо видеть, что классовая поляризация сама является специфическим случаем социальной дифференциации, которая в общем поступает по разным направлениям и отличает различные группы.

В наиболее развитых капиталистических обществах под влиянием технического прогресса, массового производства товаров широкого потребления, под давлением профсоюзных организаций и т. д. хотя и было достигнуто значительного повышения среднего жизненного уровня трудящихся, все же социальные завоевания в общем являются результатом борьбы трудящихся против власти господствующих сил общества. Характерно, что не уменьшились существенные, действительно неприимимые отличия между большими группами населения что касается имущества, богатства, доходов, власти и т. д. Социальное неравенство осталось типическим признаком капиталистических обществ и оно отражается в классовой структуре и в стратификации. Здесь действует правило, что чем больше имущество, экономическая власть, тем больше власть политическая и тем больше формальные и неформальные привилегии. В социалистическом обществе такие отношения не действуют. В этом смысле социалистическое государство

является государством рабочих, государством трудящихся, и связи факторов социального неравенства, действующие при капитализме, были уничтожены. Общественное положение индивидов, групп и классов и их жизненный уровень уже не определяются только характером труда, оплатой труда или имуществом.

Преодоление социальных различий между классами и группами, направленное на достижение социального равенства трудящихся, является сложным процессом, который охватывает в себе перераспределение общественного богатства и возникновение форм общественной собственности, новую политику оплаты труда, рост расходов на общественное потребление и широкого масштаба социальное обеспечение. Это вместе с бурным развитием промышленной базы и коллективизацией сельского хозяйства привело к действительности, что сравнительно высокий жизненный уровень в значительной степени равномерно распределен среди всех групп трудящихся и что между ними не существуют резкие различия в социальном положении.

Группы трудящихся, отдельные лица и их семьи, дифференцированные в разных направлениях, не дифференцированы в нашем обществе таким образом, чтобы образовать известную «иерархию статусов» капиталистических обществ, какие-нибудь однородные «верхние» и «нижние» слои стратификационной структуры. Во взаимном положении и поведении членов отдельных классов и общественных групп и их быта нет отличительных социальных преград. Члены нашего общества достигают социального равенства, которое далеко превышает формальное «равенство возможностей». Т. е., они достигают состояния, которое представляет качественно новый уровень общественной организации и которое создает предпосылки для решения задач развитого социалистического общества и связующих звеньев коммунистического общества.

Summary

Houška J.: Comments on the Approaches of Marxist Sociology to Analysis of the Socialist Structure

Marxist sociology rejects any theory conceiving capitalist and socialist societies *only* as a manifestation of the same social system, *only* as diverse, differently functioning in many respects, yet deeply connected forms or types of a single "industrial society". In truth, the industrial system of the contemporary modern societies involves processes which, with regard to the type of ownership of production means and of the social-class political power, are relatively autonomous and independent, and directly enforce certain tendencies in the changes of a general nature.

It would, however, be grossly erroneous to overlook that the aim and the inner developmental needs of the industrial system can in no way be placed before the aim and needs of the social system as a whole. On the contrary, the industrial complex is, in this rela-

tion, only a *subsystem* playing an evidently *subordinated* role.

Under the conditions of socialism, the developmental dynamics of the material-technical and economic basis directly depends on the *goal functions* of the socialist social system, expressed in terms of a policy the preference value of which is the *all-social* effectivity and the general welfare of the workers. This is manifested in social planning, the highest orientation value of which is *social* profit. The fact that the social structure is purposefully formed, that it is a result of the control of changes, planned and carried out by the Communist party, is the most characteristic feature of the social structure of our socialist society.

The analysis of the *class structure* and its changes must represent the "skeleton" of the analysis of the "inputs" of the socialist social structure. Here it must be understood that the class polarization itself is a specific case of social differentiation which generally proceeds in various directions and differentiates various groups.

In the most developed capitalist societies, a considerable increase in the average living standard of the workers has taken place in consequence of the technical progress, the mass production of consumer's goods, the pressure of trade-union organizations; on the whole, however, the social achievements are the result of the workers' struggle against the power of the society's ruling forces. It is characteristic of the situation that the *substantial* and even abysmal differences among large population groups as regards ownership, wealth, income, power, etc. have not decreased. Social inequality has remained the typical feature of capitalist societies. It is reflected in the class structure as well as in the stratification. It holds good, as a rule, that the greater the property, wealth, economic power, the greater the political power, the formal and informal privileges. In the

socialist society, these relations do not hold true. In this sense, the socialist state is a state of the working class, a workers' state, and the bonds among the factors of social inequality operating in capitalism have broken down. The social status of individuals, groups and classes, as well as their living standard are no more determined only by the character of work, by the reward for work or by property.

The overcoming of social differences among classes and groups, aimed at achieving *social equality* of the workers, is a complicated process involving the re-distribution of social wealth and the rise of forms of socialized property, a new wage policy, the increase in the expenditures on social consumption, and a large-scale social security including an equal, gratuitous health care. All this, together with a rapid development of the industrial basis and the collectivization of agriculture, led to the fact that the relatively high living standard is considerably *evenly* distributed among all the groups of workers, and that no steep differences in social status exist among them.

In our society, groups of workers, individuals and their families, differentiated in various aspects, are not differentiated so as to form the well-known "status hierarchy" of the capitalist societies, some congenital "upper" and "lower" strata of the stratification structure. In the attitudes and behaviour among the members of the separate classes and social groups, as well as in their style of living there are no significant social barriers. In our society, the real social equality that by far surpasses the formal "equality of opportunities" is being achieved — i. e. a state which implies a qualitatively new level of social organization and creates preconditions for solving the tasks of a developed socialist society and the connecting links to a communist society.